

University of Groningen

'Een princelijk en machtig woord'. Aspecten van literaire dynamiek in de Italiaanse renaissance

Bossier, P.G.

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version

Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:
2006

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Bossier, P. G. (2006). 'Een princelijk en machtig woord'. *Aspecten van literaire dynamiek in de Italiaanse renaissance: Oratie ter aanvaarding van de Leerstoel 'Oudere Romaanse Cultuur - en Letterkunde'*. Universiteitsbibliotheek.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

ORATIE 9 mei 2006, Philiep Bossier, RUG, Aula, 16.15

Een 'princelijk en machtig woord'.

Aspecten van literaire dynamiek in de Italiaanse Renaissance

Mijnheer de Rector Magnificus,
Zeer geachte toehoorders,

In zijn meest recente essay over literatuur *Le rideau* (2005) wijst de in het Frans schrijvende Praagse auteur Milan Kundera op het volgende verband: “ *Mettre un roman et un livre de philosophie sur le même plan qu’un immense événement politique, c’était cela l’Europe; celle née avec Descartes et Cervantès: l’Europe des temps modernes* ».

De vroegmoderne tijd wordt hiermee in verband gebracht met een van de hoofdkenmerken van het Europese erfgoed, namelijk het belang van fundamentele teksten uit de oudere literatuur en cultuur voor de ontwikkeling van de maatschappij. Ik wil dan ook in wat volgt deze stelling overnemen en deze van enkele passende illustraties voorzien.

De renaissancecultuur is een cultuur die zich voortdurend vernieuwt. Het is van belang deze vernieuwingsprocessen onder de aandacht te brengen, er de mechanismen van te achterhalen en te bekijken hoe zij ons inzicht verschaffen in de werking van literatuur in het bijzonder en misschien ook van kunst in het algemeen. Ik wil bij deze gelegenheid dan ook graag wijzen op een paar interessante *casi*.

Al meteen bij de verplaatsing in 1527 van zijn literair hoofdkwartier van pauselijk Rome naar de republiek Venetië neemt Pietro Aretino een strategische plaats in in het literaire bestel, en dit door in het veld zoveel mogelijk terrein tegelijkertijd te bewandelen en door de grenzen van de literaire mogelijkheden van het moment open te breken. Hij doet dat op een merkwaardige manier, namelijk door te provoceren en toch de teksten uit de canon niet meteen van de kaart te vegen. Integendeel, juist door zijn interventie krijgt het literaire centrum een grotere amplitude en gaan meer en meer auteurs ervoor zorgen dat de binnengrenzen van gevestigde genres opschuiven. Dit is een vrij unieke situatie in de Europese letterkunde want hiermee worden de tot op dat moment vrij gesloten deuren van de hofliteratuur opgezet voor impulsen van zowel binnen als buiten het heersende culturele model. De dynamiek die van Aretino's beweging uitgaat, is kenmerkend voor de jaren dertig van de zestiende eeuw, wanneer het humanistische idealisme van de decennia ervoor niet alleen duidelijk slijtage gaat vertonen maar althans in Italië een eerste doodsteek te incasseren krijgt met de plundering van het centrum van het christendom door de losgeslagen bezettingstroepen van Keizer Karel, de *sacco di Roma* in 1527. Ongeveer twintig jaar voor de Contrareformatie gaat Aretino op het eerste gezicht de grenzen van de literatuur te buiten door religieuze teksten aan zijn literaire programma toe te voegen, teksten die zich aandienen als vrije, artistieke bewerkingen van delen uit het Nieuwe Testament, echter met een meditatieve functie en hierdoor eerder aansluitend bij een middeleeuwse codering. Dit gebeurt in 1534 met *Passione di Gesù* en in 1535 met *Humanità di Christo*. Het literaire programma van Aretino kondigt zich inderdaad aan als een drieluik, waarvan de *Passione* het symbolische middelpunt vormt:

een paar maanden eerder is al het eerste deel verschenen van zijn *Ragionamenti*, de beruchte codex over het metier van prostituee, in de vorm van erotische dialogen in de volkstaal (recent opnieuw vertaald in het Nederlands); een paar maanden erna publiceert de auteur een grondige verwerking van zijn toneelstuk *La cortigiana* (1525, eerste versie), dat kan worden gezien als een literaire travestie van en afrekening met dé esthetische code bij uitstek van die tijd, Castiglione's *Libro del Cortegiano* (*Boek der Hoveling*), gepubliceerd in 1528 maar al jaren ervoor in heel Europa in circulatie. Dit bizarre corpus van teksten is tekenend voor de manier waarop literatuur in de volgende decennia gaat functioneren. Drie elementen spelen hierbij een rol: de specifieke omgang met gevestigde teksten, de poging literaire normen aan een nieuw publiek aan te passen en het experiment met genrecombinaties. Uiteraard gebeurt dit niet zonder tegenbewegingen. Het is juist interessant om de weerstand tegenover deze tendens te ontleden of te bekijken hoe, omgekeerd, vanuit soms verrassende hoek sympathie voor vernieuwingsimpulsen ontstaat. Tekenend is bij voorbeeld de literaire keuze van niemand minder dan de eerder protestantsgerichte Marguerite de Navarre, zuster van de Franse koning, voor een door Aretino geïnspireerd tussengenre als dat van de 'comédies pieuses'. De schrijfster van de postume *Heptaméron* (1559) zal zelfs zorgen voor een heus minicorpus, tussen 1535 en 1547, van paradoxaal klinkende titels als *Comédie de la nativité de Jésus-Christ*, *Comédie du désert* of *Comédie de l'adoration des trois roys à Jésus-Christ*. Van het feit dat zijzelf kennelijk niet afkerig stond tegenover de literaire bemoeienis van pornograaf Aretino met de Bijbel getuigt haar bestelling bij Jean de Vauzelles van een Franse vertaling (1539) van diens *Humanità*.

Een vergelijkbare flexibele omgang met literaire modellen vinden we ook terug bij de half-Vlaamse, half-Portugese auteur Francisco de Holanda. Dit is mijn tweede casus. In zijn traktaat in dialoogvorm over Italiaanse kunst, *Da pintura antiga*, geschreven in 1548 na een Rome reis in opdracht van de Portugese koning (en pas gepubliceerd in de negentiende eeuw), gebruikt de auteur namelijk de referentie naar Michelangelo als een voortdurend wisselend inzetbaar paradigma. Kenmerkend voor de tekst is dan ook het constant veranderen van standpunten. Typerend is de mobiliteit die ontstaat door het iedere keer weer anders inzetten van de referentie naar een heersende of – in dit specifieke geval – opkomende norm. Het is duidelijk de bedoeling van de auteur enigszins polemisch om te gaan met de *auctoritas* van Michelangelo en zich vanuit die houding te positioneren in het heersende debat over de hiërarchie tussen beeldhouwkunst en schilderkunst, de zogenaamde *paragone*-kwestie. Interessant hierbij is dat de synchronie tussen verschillende stemmen in de dialoog wijzen op de functie van de literaire tekst als registratie van interne contradicties binnen een bepaalde cultuur. Dit werd recentelijk nog onderstreept in een artikel van Agoston (2005). Over De Holanda wordt hierin gezegd: “*He seizes the constantly changing perspectives afforded by the dialogue as a literary genre*”. De auteur van het artikel verwijst hierbij naar de culturele context waarin de tekst functioneert, namelijk die waarin de vraag naar de aanpassing van de klassieke norm aan de smaak van de tijd centraal komt te staan; of anders geformuleerd, de vraag hoe “*the competing demands of expressivity and decorum that began with Aristotle's Poetics*” in evenwicht kunnen worden gebracht. Door al deze kenmerken samen gaat de dialoog van De Holanda zowel binnen als buiten de literatuur functioneren, namelijk als een wisselende combinatie van enerzijds vrijblijvend literair spel en anderzijds metatekst over een van de grote kwesties uit die tijd.

Enkele jaren later gaat de schrijfster Moderata Fonte (Modesta Pozzo, 1555-1592) ongeveer dezelfde richting op. Een derde casus. Ook hier vinden we achter de schijn van een eenvoudige titel *Il Merito delle donne* (*De verdienste van vrouwen*, 1592, maar postuum gepubliceerd in 1600) een soepele combinatie van verschillende genre-elementen terug. Op het eerste gezicht volgt de tekst het vastomlijnde schema van het traktaat in dialoogvorm. Toch ondermijnt tegelijkertijd *Il Merito* dit vrij klassieke format. Door een geraffineerd spel van geintercaleerde vertellingen onderbreekt Fonte namelijk voortdurend de lineariteit van de tekst. Ook wordt de dialoogstructuur met zijn klassieke evenwichtigheid uit balans gebracht door de keuze voor meerstemmigheid en retorische variatie in taalgebruik. Bovendien stuurt de auteur haar tekst de richting uit van wat we een ‘*pétrarquisme de façade*’ zouden kunnen noemen: helemaal conform de regels, maar met voldoende ironische ingrepen om de tekst net een ander geluid te geven. Kortom, Fonte gebruikt bewust het model van de gevestigde literaire waarde om juist dit op een bijna geruisloze (onzichtbare) manier te transformeren. De dialoog, die in de Renaissance meestal garant staat voor evenwicht en heldere interactie tussen standpunten, is door deze literaire ingreep het instrument geworden van een dubbel discours. Dit past uitstekend bij de polemische doelstelling van dit *antitraktaat in traktaatvorm*, namelijk tegen de haren instrijken van een letterkunde die door een dominante culturele autoriteit wordt gedirigeerd. In de plaats hiervan volgt een pleidooi voor, zoals de titel voluit klinkt : *Il Merito delle donne (...) ove chiaramente si scuopre quanto siano elle degne, e piu perfette de gli uomini*.

Er zijn nog meer voorbeelden aan te halen. Giovan Battista Giraldis Cinzio’s *Ecatommiti* (1565) doet zich voor als een eigentijdse *Decamerone* maar is er in feite een polemische versie van. Inzet is de noodzakelijke aanpassing aan een veranderde publieksnorm, tweehonderd jaar na Petrarca. Ook bij Lucrezia Martinelli (*La nobiltà et l’eccellenza delle donne co’ difetti et mancamenti degli uomini*, 1600) wordt zowel door keuze voor een genre als de uiteindelijke omgang ermee een antimodel binnengebracht in de traditie. *Les Tragiques* (1616) van Agrippa d’Aubigné, hoe zwaarwichtig de tekst voor ons ook moge overkomen, is in eerste instantie een combinatiespel van zeven literaire genres in evenzovele zangen, waarvan de eerste, “*Les Misères*”, op zich al de toon zet. Het is namelijk een afrekening met Vergilius door het omgekeerde gebruik van de herderszang, waarin niet de idylle maar de wanhoop van de boer en de wreedheid van de mens worden afgeschilderd. In het vierde canto, “*Les Feux*” treedt de auteur trouwens even buiten de literatuur door middel van een rechtstreeks historisch verslag van een pogrom, dat dan op zich weer kan doorgaan voor een eigentijdse verwerking van Dantes *Inferno*. Een paar decennia eerder vinden we in Bernard Palissy’s *Recepte veritable* (La Rochelle, 1563) een vergelijkbaar procédé terug. Ook deze tekst is veel meer dan men zou vermoeden: hij lijkt op een dialoog, maar is er juist de negatie van; hij lijkt op een hoogstaand technisch traktaat, maar het is ook een literair spel met de pseudo-encyclopedisering van de literatuur uit die tijd. Zoals de ondertitel suggereert lijkt het bovendien te gaan om de vermenigvuldiging van mogelijkheden: “*recepte veritable, par laquelle tous les hommes de la France pourront apprendre à multiplier et augmenter leurs trésors*”. Ook in Guillaume Du Bartas’ hoofdwerk, *La Sepmaine* (1578-1584), gaat het om een contaminatie van paradigma’s. Het historische kader en de beschrijving van de actualiteit worden er namelijk op geen enkele manier van elkaar gescheiden. Het boek is tegelijkertijd een commentaar op de Bijbel en een eigentijdse encyclopedie in de vorm

van wetenschapspoëzie. Op die manier wordt in meer dan zesduizend verzen enkel en alleen het korte eerste hoofdstuk uit *Genesis* herschreven.

In al de besproken gevallen hebben we te maken met een vrij fundamenteel kenmerk van de Europese Renaissance, namelijk de mogelijkheid van *structurele uitbreiding van expressiemogelijkheden binnen een reeds bestaand kader*. Het is met deze hypothese dat ik op deze plaats tot het onderzoek wil bijdragen. Globaal bekeken doet dit verschijnsel zich voor op drie niveaus: a) in het literaire veld, b) tussen teksten onderling en c) heel opvallend, ook binnen een en dezelfde tekst. Als we dit verschijnsel kunnen definiëren als ‘dynamiek’, dan situeert deze zich kennelijk op essentiële plaatsen van het literaire systeem.

Hoe moeten we dit fenomeen nu interpreteren? Het begrip ‘dynamiek’ roept eerst en vooral een aantal verwante termen op. Van oudsher wordt renaissance in verband gebracht met het begrip ‘*renovatio*’, een begrip dat wijst op een van de hoofdprincipes van de klassieke poëtica. We komen hiermee ook in de buurt van het aristotelische ‘*dynamis*’. Aansluitend hierbij vinden we bij iemand als Starobinski, dichter bij onze tijd, het concept ‘creativiteit’ terug: *l’élan créateur*. Veel is al bereikt in het onderzoek naar de manier waarop de *réécriture* van teksten functioneert. In Leiden wordt door Paul Smith in hoofdzaak onderzoek verricht naar de *retoriek van de paradox* in Renaissanceteksten en dat in het bijzonder bij Montaigne. Harald Hendrix had het in zijn Utrechtse oratie in 2002 over *veelzijdigheid* als Italiaans verhaal. Meer en meer gaat de aandacht van de literatuurwetenschap naar *literary pluralities* en in Leuven wordt door onderzoekers als De Geest en Lambert expliciet met het concept literaire dynamiek gewerkt.

Interessante invalshoeken voor methodologie worden ook aangereikt op enkele deelterreinen van het recente renaissanceonderzoek. Michel Jeanneret (Genève) stelt dat de zestiende eeuw gefascineerd is door alles wat te maken heeft met tekstmetamorfose. Het bijzondere is dat een groot deel van de literaire activiteiten in die periode zich aandienen als “work in progress”: “*Les grandes œuvres littéraires de l’époque se présentent comme des travaux en cours, comme des chantiers ouverts*” (Jeanneret 1998: 5). Hiermee wordt gewezen op het expliciet onafgewerkte van teksten, een onderzoekslijn die door Carlo Ossola aan het *Collège de France* werd opgezet. Ook het dossier over de Europese impact van het sonnet en de liefdescode gebaseerd op Petrarca wordt in feite vandaag opnieuw bekeken en geïnterpreteerd vanuit een andere optiek dan vroeger. Stefano Jossa beschouwt het neopetrarkisme als een typisch zestiende-eeuws paradigma dat uit verschillende lagen bestaat, waarbij vanuit een vast basisstramien verschillen worden gegenereerd tussen tekstsoorten en –stijlen. Waar men vroeger ging twifelen bij zestiende-eeuwse kenmerken die niet direct beantwoordden aan de Petrarca-norm, om ze dan maar meteen te beschouwen als antipetrarkisme, komt men nu kennelijk tot ander inzicht. Aantrekkelijk is een herdefiniëring van het fenomeen in termen van pluraliteit van mogelijkheden; Jossa noemt dit een ‘*sistema plurale capace di trasmettere al proprio interno delle differenze*’ (Jossa: 93). Verschillen, inwendige contradicties, dubbelzinnige teksten en spel met formats gaan op die manier weer deel uitmaken van de centrale literaire beweging. Het voordeel van zo’n aanpak is dat bepaalde fenomenen in de rand van de norm, zoals parodieën of burleske afwijkingen tegenover gangbare genres opnieuw kunnen worden geïnterpreteerd als expressies van heersende codes maar dan wel van codes die op een radicale manier functioneren. Het nadeel is wellicht dat vroeger

moeilijk te klasseren fenomenen nu geassimileerd worden als interne variatie op het heersende model en niet meer de functie krijgen toebedeeld van gezagsondermijnende teksten. Een stap verder is het aanduiden van precies deze literaire werking als typerend voor de hele Renaissance: “*il pertrarchismo sarà la forma della cultura italiana*” (Jossa: 107). Al van bij het begin van het humanisme zou de culturele dynamiek bepaald zijn door een welbepaalde omgang met teksten, waarbij de *ars combinatoria* centraal komt te staan en waarbij boeken functioneren als verzamelplaatsen van verschillende tekstsoorten. Het overheersende principe hierbij is dat vanuit eenheid diversiteit wordt gecreëerd en dat een basismodel door verschillende toepassingen bij verschillende auteurs uiteindelijk verrijkt wordt zonder dat het zijn centrumpositie verliest. Jeanneret (1998 : -) formuleert het zo: “*l’altération s’infiltré au coeur même du principe unitaire, l’un se disperse en de multiples avatars*”. Dezelfde idee vinden we terug bij Fabio Finotti (2004) die via de optische metafoor van de lichtbreking (*retorica della diffrazione*) aantoonde hoe de esthetische keuzes van Aretino, Raimondi en Giulio Romano, anders dan dikwijls voorgesteld, geen definitieve breuk zijn met de overheersende hofliteratuur, waar evenwicht en decorum centraal staat. Integendeel, wat een provocatie door de kunstenaar lijkt is eigenlijk de radicalisering – in een latere fase van de culturele evolutie - van wat in de kern al aanwezig was, namelijk sensualiteit, erotiek en verering van het lichaam.

Hieruit moge blijken dat gedetailleerde beschrijving van vernieuwingsprocessen binnen een historische periode de onderzoeker de kans biedt om duidelijker inzicht te verwerven in soms moeilijk definieerbare begrippen van de literatuur. Een eerste gevolg is de mogelijkheid onderzoek te doen naar een grote ‘elasticiteit’ van de canon. Ten tweede valt op hoe in de vroegmoderne tijd op Europese schaal stilaan een gezamenlijk repertorium ontstaat door het doorgeven van uitwisselbare tekstgedeelten van de ene context naar de andere. Precies hetzelfde wordt gesuggereerd door Marguerite Yourcenar (1962: 38) in haar bespreking van Agrippa D’Aubigné: (ik citeer in vertaling) “*Het is met Les Tragiques als met monumenten waar op het bouwterrein de rijkste materialen bij elkaar zijn gebracht zonder dat het gedroomde gebouw ooit definitief is voltooid: achtergelaten liggen ze daar open en bloot, een schier onuitputtelijke vindplaats voor de volgende generaties*”. Voor wat betreft de methode is het van belang onderzoek te blijven doorvoeren op de onderlinge verhoudingen tussen genres. In het bijzonder subgenres blijken in het proces van literaire dynamiek bevoorrechte plaatsen te zijn waar met vernieuwing wordt geëxperimenteerd. Bij de periodeanalyse kunnen we ervan uitgaan dat er momenten zijn van vernieuwing en van weerstand hiertegenover. Binnen eenzelfde cultuur hebben we met andere woorden vaak te maken met ongelijke snelheden in dynamiek. Het vraagstuk betreffende de professionalisering van het literaire bedrijf en de kunsten in de Europese renaissance kan hiermee in verband worden gebracht. Kennelijk is datgene wat we zien als dé creatie van literaire beroepen als vertaler, veelschrijver, uitgever, compiler, etc. maar een van de stappen in een ingewikkeld proces. Wat we zien gebeuren aan het einde van de zestiende eeuw is in feite enkel een radicalisering van een tendens die vroeger al aanwezig (maar niet zichtbaar) was. Maar misschien is het een recuperatie, binnen de context van een steeds groter wordende academisering van de literatuur, van iets dat vroeger gewoon niet werd gedefinieerd.

U zult intussen hebben gemerkt, waarde toehoorders, dat ik een paar keer de grenzen heb overschreden van de Italiaanse letterkunde in de strikte zin van het woord. Dat is precies een van de argumenten van mijn betoog. De Italiaanse Renaissance is inderdaad moeilijk te omlijnen via de staatsgrenzen, die pas bij het Risorgimento (en zelfs nog daarna) werden vastgelegd. Ook is het onverstandig literaturen uitsluitend volgens taal te definiëren en af te bakenen. Het volstaat dit in onze handboeken nog steeds aangeleerde schema te doorbreken om vast te stellen dat de Italiaanse renaissance zich ook in Frankrijk bevindt of in de Lage Landen en dat juist door die culturele aanwezigheid een vernieuwingsproces in gang wordt gezet waardoor plaatselijke canon, repertoire en poëtica transformaties ondergaan. In die zin is de zojuist besproken coexistentie, ook in het zestiende en zeventiende-eeuwse Frankrijk, van schijnbaar tegenstrijdige formats binnen eenzelfde tekst, een signaal van de dominantie van Italiaanse Renaissancemodellen binnen de Europese context.

Voor onderzoek en onderwijs is het dus van kapitaal belang er rekening mee te houden dat het bestuderen van literaturen louter en alleen per taal en per land in feite een aangeleerde reflex is. Juist de universiteit heeft als taak kritisch om te gaan met zulke vooropgestelde, vrij reducerende schema's en in plaats daarvan te experimenteren met alternatieve benaderingswijzen waarvan de pertinentie op een systematische manier dient te worden onderzocht. In feite zijn we nog altijd kinderen van de Romantiek, toen nationale cultuur, *Volksgeist* en eenheidstaal inderdaad het debat gingen bepalen. Nochtans had ook iemand als Goethe aan het begin van die periode de moed het begrip *Weltliteratur* te lanceren.

De studie van literaire patronen kan ons inzicht doen verwerven in de verschillende manieren waarop een cultuur functioneert. Ik heb aangetoond hoe de literaire dynamiek van een bepaalde historische periode ook als eye-opener kan werken. Voor de Italiaanse Renaissance blijkt in elk geval dat er heel wat beweging rond de canon mogelijk is. Juist deze beweging zorgt voor een uitgebreide toepassing van esthetische idealen. De basiscodes worden regelmatig vernieuwd door impulsen van binnenuit.

Ik houd dan ook graag een pleidooi voor de letterenstudie als unieke mogelijkheid voor de analyse van eigen of andere cultuur. De historische letterkunde heeft als extra dimensie dat we onze studenten kunnen wijzen op de *founding texts* van ons Europese erfgoed. Bovendien krijgen we de kans aan te tonen hoe de interpretatie van juist deze teksten samenhangt met voldoende aandacht voor de complexiteit van culturele processen. Dit betekent niet dat alles als ingewikkeld moet worden voorgesteld. Het betekent echter wel dat studenten de instrumenten worden aangereikt om eerst zorgvuldige analyses door te voeren, vervolgens tot voorzichtige syntheses te komen en dan een genuanceerd oordeel te formuleren dat aan dat van anderen wordt getoetst.

Literatuur- en cultuurstudie, hoe kwetsbaar die ook moge zijn in de recente ontwikkelingen van de maatschappij, geeft aan jonge volwassenen een aantal essentiële sleutels mee die mede doorslaggevend kunnen zijn voor hun leven als burger in de moderne *polis*. In die zin hebben de universitaire opleidingen ook letterlijk een *poli*-tieke functie. Door de aandacht te vragen voor complexe processen geven we mee dat de reductie van problemen tot problemen kan leiden. Hetzelfde wordt bereikt door te wijzen op het gevaar van verstarring, inertie, bureaucratie of routine. Door Max Weber werd dit al tussen 1905 en 1920 genoemd als het centrale probleem van de moderniteit.

In het beste geval functioneren kunst en literatuur ook als een signaal tegen de dreigende banalisering van cultuur in onze eigen tijd. Denkt u maar aan wat in Italië meer en meer op politiek vlak gebeurt. De Franse filosoof Régis Debray formuleert het kernachtig door erop te wijzen dat onze maatschappij de weg dreigt op te gaan van wat hij noemt ‘*la dé-sublimation*’, kort gezegd het herleiden van pracht tot platitudes. In een merkwaardige tekst uit 1937 met als titel *De mens en de beschaving* (1946), uitgesproken in het Duits voor een Zweeds publiek - symbolisch genoeg net aan de vooravond van WO II - waarschuwt niemand minder dan Johan Huizinga al voor de banalisering van onze Westerse beschaving; hij beschrijft het profiel van wat hij noemt de ‘halfbeschaafde mens’ en wijst daarom op de “*algemene verzwakking van het gemiddelde kritische vermogen van het individu en van de massa*”. Terecht wijst Huizinga op onze dubbele menselijke verantwoordelijkheid als mens, eerst als individu, dan als massa.

Het kritisch lezen en gebruiken van oude maar dynamische teksten voor de beschaving is dus nu meer dan ooit aan de orde. Het kritisch beleven van een complexe werkelijkheid is een niet geringe doelstelling waar de faculteit Letteren een hoofdpodricht van kan maken. De studie van de Europese Middeleeuwen en Renaissance is daar zeker een onderdeel van. Het is interessant na te gaan hoe vragen van nu toen al in breed perspectief werden behandeld. Het is uitermate zinvol te bekijken hoe in deze boeiende teksten met een heel rijke vraagstelling wordt omgegaan. De juiste vragen stellen is een essentieel onderdeel van het leerproces. In zijn meest recente boek wijst literatuurwetenschapper Tzvetan Todorov (2006) op het evenwicht in de Europese geschiedenis tussen formulering van essentiële vragen over de mens tijdens de vroegmoderne periode en de omzetting ervan in de praktijk tijdens de Verlichting. De declaratie van de rechten van de mens is hiervan het meest evidente voorbeeld: realiteit in 1789 maar als gedachte al ontwikkeld door ondermeer Montaigne. Op hun manier hadden de grote humanisten op hun beurt al eerder het klassieke erfgoed in een nieuwe werkelijkheid vertaald. Passend is het citaat uit Montaignes tweede boek (1582, éd. Rat 1962, vol. p.) van de *Essais*, gewijd aan ‘Des Livres’: “*J’aime aussi Lucain et le pratique volontiers, non tant pour son stile que pour sa valeur propre et vérité dans ses opinions et jugemens*”. De lectuur als stimulans voor een menselijke houding wordt hier als een echte programmaverklaring geformuleerd.

Het opbouwen van een goede vraagstelling is ook de eerste aanzet om vanzelfsprekendheden te doorbreken. Ook hier situeert zich de zinvolheid van moderne cultuurstudies. Het aantonen van de kwetsbaarheid van menselijke zekerheden via grote teksten is een buitenkans voor het onderwijs: Kundera (2005: 165) wijst in zijn al eerder genoemde essay op de “*fragilité des certitudes humaines*”.

Bij dit overzicht van interpretatiesleutels die de discipline van deze leerstoel kan aanreiken moet ten slotte ook de lach en de humor worden vermeld. Humanisme en Renaissance zijn er inderdaad vol van, van Erasmus, via Machiavelli en Aretino, tot aan de *commedia dell’arte*. Rabelais zet met zijn werk de aanval in op hen die niet meer kunnen lachen; hij creëert meteen een prachtig neologisme vanuit het Grieks en noemt ze ‘*les Agélastes*’, een categorie die helaas nog altijd bestaat. Aansluitend hierbij lezen we recent nog bij Amos Oz (2006: 52). over de typische rol die is weggelegd voor literatuur in een snel evoluerende wereld: “*literatuur bevat een tegengif voor fanatisme door te lezers te injecteren met verbeeldingskracht*”.

De studie van talen en culturen heeft nog altijd die kernfunctie die met het ontstaan van de universiteiten tijdens het humanisme werd verbonden. Ook de veelbesproken experimenten met meertaligheid in de Italiaanse zestiende eeuw kunnen in feite worden teruggebracht tot een reactie op een al te star linguïstisch eenheidsideaal dat met Bembo (*Prose della volgar lingua*, 1525) de overhand kreeg. Ook hier leren we iets over het gevaar van een te kleinschalig ideaal. Is het niet de taak van de universiteit kritisch na te denken over de dreigende reductie van de Europese meertaligheid en de banalisering van het internationaliseringideaal tot communicatie in slechts één taal? In de maatschappij zou juist de universiteit een bezinningsplaats hiervoor moeten zijn.

Het is dan ook goed af te sluiten met aandacht voor het poëtische taalgebruik dat de literatuur kenmerkt. Een van de gulden regels voor wie zich met Italiaanse letterkunde bezighoudt is, dat men niet alleen oog moet hebben voor literaire principes, maar tegelijkertijd als uitgangspunt moet nemen dat deze op de meest cruciale momenten van haar geschiedenis een zaak zijn van taalkeuze, taalverandering of taalvernieuwing. De Italiaanse taal is namelijk ontstaan uit literaire teksten. Niet eens een klein mirakel is, dat aan de wieg van die nieuwe taal meteen de allergrootste meesterwerken van het eerste uur kwamen te staan: die van Dante, Petrarca en Boccaccio. Zelfs nog aan het begin van de twintigste eeuw verbindt een van de grote Nederlandse dichters haar eigen poëtische reveil (haar ‘Renaissance’, zo men wil) met de status van die Italiaanse literaire taal. Ongeveer gelijktijdig met het verschijnen van de eerste volledige Dantevertalingen in het Nederlands eind negentiende eeuw vertolkt Henriette Roland-Holst dit in haar eigen debuutbundel (*Sonnetten en verzen in terzinen geschreven*, 1895, in Sötemann 2003, p.) op de volgende manier:

Ik leefde, en wijsheid was voor mij een woord;
Toen werd ik genodigd haar gast te wezen
Door *Dante*’ s princelijk en machtig woord.

Rijkelijk at mijn ziel van wat hij bood
En zoo is al mijn kennis van haar wezen
Van hem afkomstig, als van koren brood.

De volgende thematische lijnen zijn in dit fragment terug te vinden: het thema van het gastmaal van het woord (wellicht niet zonder allusie op Dantes *Il convivio*) ; het topos van de geestelijke maaltijd ; de aandacht voor de kennis van het wezen van de ziel ; en vooral, het contrast tussen alleen maar ‘een woord’ (vrijblijvend, nietszeggend?) en de invulling die het krijgt dankzij de Italiaanse taal, ondersteund door twee schitterende adjectieven: *machtig* en *princelijk*. Bij nader inzien wordt bij Roland-Holst op dichterlijke toon vertolkt hoe literatuur en taal een kernboodschap over het leven kunnen meegeven. Er wordt gewezen op de bijzondere dynamiek die van de literaire impuls uitgaat. Lectuur wordt hierdoor uitvergroot tot een haast vitale waarde en via de metafoor van het ‘brood ons aangereikt door oude teksten’ wordt veel gezegd over de pertinentie hiervan voor de mens van nu. Treffend is de verwoording in dat verband in Walt Whitmans *Leaves of Grass*: hij heeft het namelijk over “*The old forever new things*”, prachtig vertaald door onze Groningse Rutger Kopland als “De oude voorgoed nieuwe dingen” (Whitman 2005: 110-111).

Juist door de zelfvernieuwende impuls en de gerichtheid op Europa is de Italiaanse renaissance al vrij vroeg in het Noorden terecht gekomen. Ook hier, net zoals bij het universitaire onderwijs van nu, staat daarbij centraal de humanistische constatering dat het niet alleen gaat om de fonkeling van de economie of de opbrengst van intellectuele goudmijnen maar dat het in de eerste plaats gaat om het doorgeven van instrumenten om het leven te analyseren in al zijn complexiteit. In zijn rede over de waardigheid van de poëzie (*Reden van de Waerdicheit der Poesie*, 1614) houdt ook Pieter Corneliszoon Hooft (Grootes 2006: 59) een passievol pleidooi voor de literatuur als ‘de tale der goden’ en hij voegt er de volgende, typisch Renaissance-definitie aan toe:

Deze heeft de mens (...) geleerd in zichzelf te gaan, zijn zelfkennis na te speuren, zijn heil in de deugd te zoeken en geen nieuwe wereld met rijkvloeiende goudmijnen, maar een hemelrijk in zichzelf te ontdekken.

Ik heb gezegd.

Bibliografie.

Abrioux, Yves, « Système sémiotique et système dynamique. Note sur Lotman et Prigogine » in *TLE/ Théorie, Littérature, Enseignement* (1995), pp. 115-132

Agoston, Laure Camille, « Male/Female, Italy/Flanders, Michelangelo/ Vittoria Colonna » in *Renaissance Quarterly*, LVIII-4 (2005), pp. 1175-1219

Aretino, Pietro, *Trois livres de l'humanité de Jésus-Christ* (Ed. E. Kammerer), Paris, Editions Rue d'Ulm, 2004

Aretino, Pietro, *Zes dagen*. Gesprekken over het hoerebestaan (vert. Y. Boeke & P. Krone)

Cinquecento capriccioso e irregolare. Eresie letterarie nell'Italia del Cinquecento (Seminario di letteratura italiana, Viterbo, 6-2-1998), Manziana, Vecchiarelli, 1999.

D'Aubigné, Agrippa, *Oeuvres*, Paris, Gallimard, 'La Pléiade', 1969

Debray, Régis, 'Malaise dans la civilisation. Suite' in « Le Monde » (11-01-2006), p. 8

De Geest, Dirk, e.a., "De dynamiek van het historisch proces" in *Collaboratie of cultuur*, Amsterdam, Meulenhoff, 1997, pp. 40-45

De Geest, Dirk & Reine Meylaerts, *Littératures en Belgique / Literaturen in België. Diversités culturelles et dynamiques littéraires*, Bruxelles, Presses Universitaires Européennes/P. Lang, 2004

D'Elia, Una Roman, "Drawing Christ's Blood: Michelangelo, Vittoria Colonna, and the Aesthetics of Reform" in *Renaissance Quarterly*, 59 (2006), pp. 90-129

De Obaldia, Claire, *L'esprit de l'essai. De Montaigne à Borges*, Paris, Seuil, 2005 (*The Essayistic Spirit. Literature, Modern Criticism and the Essay*, Oxford, Clarendon, 1995)

Edgar De Bruyne, *Geschiedenis van de aesthetica. De renaissance*, Amsterdam-Antwerpen, Standaard, 1951

Elias, Norbert, *La dynamique de l'Occident*, Paris, Calmann-Lévy, 1975, coll. Agora, 1990 (*Über den Progress der Zivilisation*, tome II, 1939, 2e)

Finotti, Fabio, *Retorica della diffrazione. Bembo, Aretino, Giulio Romano e Tasso: letteratura e scena cortigiana*, Firenze, Olschki, 2004

Grootes, Eddy, « Hoezo pover. De verdediging van Hooft » in “De groene Amsterdammer-Literatuur”, 1-2006, pp. 58-59

Hendrix, Harald, “Veelzijdigheid. Een Italiaans verhaal”, Universiteit Utrecht, Inaugurale Rede

Hendrix, Harald, “Pietro Aretino's *Humanità di Christo* and the Rhetoric of Horror” in *Il Rinascimento italiano di fronte alla riforma* (a cura di C. Damianaki, P. Procacciolo & A. Romano), Manziana, Vecchiarelli, 2005, pp. 89-114

Huizinga, Johan, *De mens en de beschaving*, Amsterdam-Antwerpen, Pantheon-Veen, 1946

Jeanneret, Michel, *Perpetuum mobile. Métamorphoses des corps et des oeuvres de Vinci à Montaigne*, Paris, Macula, s.d. (1998)

Jouve, Vincent, *Poétique des valeurs*, Paris, PUF, 2001

Jossa, Stefano & Simona Mammana, 'Petrarchismo e patriarchismi. Forme, ideologia, identità di un sistema' in *Nel libro di Laura. La poesia lirica do Petrarca nel Rinascimento*, Basel, Schwabe, 2004, pp. 91-116

Kundera, Milan, *Le rideau*, Paris, Gallimard, 2005

Lambert, José, “Literary Theory and the Dynamics of The Media Age” in *Festschrift Douwe Fokkema*,

Lambert, José, “Conclusions. Considérations globales sur les littératures en construction” in De Geest & Meylaerts (2004), pp. 419-137

Montaigne, Michel de, *Essais* (Ed. M. Rat), Paris, Garnier-Flammarion, 1962, 2 voll.

Oz, Amos, *Hoe genees je een fanaticus?*, Amsterdam, De Bezige Bij, 2006 (*Help us to divorce. Israel and Palestina: between right and right*, London, Vintage, 2004)

Palissy, Bernard, *Recette véritable* (Ed. F. Lestringant), Paris, Macula, 1996

Rembrandt/Caravaggio. Cataloog van de tentoonstelling, Amsterdam, Rijksmuseum/Van Gogh Museum (24/02 – 18/06-2006), Zwolle, Waanders, 2006

Salvatore, Filippo & Prudence Allen, “Lucrezia Martinelli and Woman’s identity in late Renaissance Italy” in *Renaissance et réforme*, XXVIII-4 (1992), pp. 5-39

Smith, Paul, “J’honore le plus ceux que j’honore le moins” in *Le paradoxe en linguistique et en littérature* (R. Landheer & P. Smith, Eds), Paris, Droz, 1996, pp. 173-197

Sontag, Susan, *Tradities van het nieuwe*. Huizingalezing (vert. R. Kurpershoek), Amsterdam, Bert Bakker, 1989

Sötemann, A.L., “Henriëtte Roland Holst » in *Dichters die nog maar namen lijken*, Amsterdam-Rekkem, Meulenhoff/Schting ‘Ons Erfdeel’, 2003, pp. 55-71

Todorov, Tzvetan, *L’Esprit des lumières*, Paris, Laffont, 2006

Whitman, Walt, *Leaves of Grass / Grasbladen* (Nederlandse vertaling door 22 dichters), Amsterdam, Querido, 2005

Yourcenar, Marguerite, *Onder voorbehoud*. Essays, Amsterdam, Ambo (*Sous bénéfice d’inventaire*, 1962, 1978, édition définitive)